

Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies 10 (2015): 113–126

Domen Krvina

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Ljubljana

Vidsko razmerje in vidskorazmerni potencial predponskih obrazil v slovenščini

V prispevku predstavljamo pojem *vidsko razmerje*, ki razširja pojem vidskega para v smeri odstopa od zahteve po absolutni pomenski izenačenosti členov takšnega razmerja. Namesto takšne zahteve se predvideva velika pomenska zblizhanost členov, pri kateri se pomenska razlika – pod pomensko razliko med glagolskima leksemoma razumemo razliko v vseh pomenskih sestavinah razen kategorialnih (NDV : DV); razliko v slednjih imenujemo kategorialna vidska razlika – bliža nič ($\rightarrow 0$), kategorialna vidska pa izstopa. Tak pristop predvideva analizo glagolskih leksemov na pomenski ravni. Ker pri podrobni pomenski analizi ne moremo povsem izključiti možnosti odkritja posameznih besedilnih uresničitev, ki (zlasti vezljivostno) le nekoliko odstopajo od okvirno določenega pomena in lahko niti niso dovolj pogoste, da bi bile uslovarjene, je v odnosu med pomeni glagolov, ki vstopajo v vidsko razmerje, manj tvegano govoriti o bližanju pomenske razlike 0 kot pa o absolutni pomenski izenačenosti. Pri tem je izstopajoča razlika kategorialna vidska. Omenjeni pogled razrešuje tudi vprašanje, ki se veže na glagolsko besedotvorje: ali je poleg izpeljave (npr. *pripraviti* : *pripravljeni*), za katero je značilna vidotvorna vloga, o izstopanju vidotvorne vloge kdaj mogoče govoriti tudi ob sestavljanju (npr. *pisati* : *napisati*), ki je primarno pomenotvorno? Če da, pri katerih predponskih obrazilih in v kolikšni meri? Ali obstajajo tudi pomensko prazna predponska obrazila (t. i. *preverbes vides*) s primarno oz. zgolj vidotvorno vlogo? Za slovenščino odgovore ponuja ročna analiza glagolskih iztočnic v drugi, dopolnjeni in deloma prenovljeni izdaji *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ²). Na njeni osnovi uvajamo pojem *vidskorazmerni potencial* glagolskih predponskih obrazil.

The paper presents the concept of *aspectual correlation*, which extends the concept of aspectual pair by refraining from the requirement of absolute semantic uniformity between verbal lexemes entering such a relationship. Instead, a high semantic closeness is demanded with semantic difference approaching zero ($\rightarrow 0$), while the grammatical (aspectual) difference stands out. Such an approach is tied to an analysis of verbal lexemes on the semantic level. Detailed semantic analysis can not completely rule out the possibility of discovering individual textual realizations departing (especially in valency) only slightly from the meaning they belong to and possibly not being frequent enough to be noted in dictionaries, therefore, describing the relationship between verbal lexemes entering aspectual correlation, it is safer to speak of semantic difference approaching zero than of full semantic uniformity, while the grammatical (aspectual) difference stands out. The proposed view also addresses the question related to

verbal word formation: is it possible for the aspectual, and not the semantic, difference to be the prominent one not only at verbal derivation by suffixation (e. g. *pripraviti* : *pripravljati*), but at verbal derivation by prefixation (e. g. *pisati* : *napisati*), which primarily serves as means of forming new meanings, as well? If this is true, which prefixes apply and to what extent? Do semantically primarily or even completely empty prefixes (preverbes vides) exist? As far as Slovene is concerned, the answers are provided by manual analysis of verbal entries in the second, updated and partially renewed edition of the *Dictionary of the Slovenian Literary Language* (SSKJ²). On this basis the concept of *aspectual-correlation potential* of the individual verbal prefixes is introduced.

1 Vidski par in njegove predpostavke¹

O odnosih med glagoli, razlikujočih se le v vidu kot kategorialni lastnosti, ki ostaja enaka pri kateri koli besedilni uresničitvi, je ob strukturalističnih metodoloških izhodiščih med prvimi izrazilo spregovoril Isačenko (prim. 1960: 131–143, 176–207), čeprav se je v praksi vzporejanje glagolov »v pare« zlasti v slovarskih in didaktičnih priročnikih pojavljalo že prej (prim. Isačenko 1960: 139–140, 159–163, 175).² Odnos med glagoli, ki se razlikujejo le v vidu kot kategorialni lastnosti, Isačenko imenuje *vidski par* (prim. 1960: 137–140, 159–163). Vanj po njegovem spadajo sestavljenke in njihove izpeljanke, ki imajo za razliko od sestavljenk vsaj en morfem več oz. zamenjan z drugim – ta morfem ima le vidsko vlogo, saj spreminja vid iz dovršnega (DV) pri sestavljenki v nedovršnega (NDV) pri izpeljanki, npr. *podpis-a-ti* : *podpis-ov-a-ti*. Pri vidskem paru gre zato po Isačenkovo zgolj za dve obliki iste besede (prim. 1960: 137–130, 156–157). Odnosa med nedovršniki, iz katerih nastajajo sestavljenke, in sestavljenkami pa k vidskemu paru ni mogoče prištevati, saj predponsko obrazilo spreminja oz. vsaj modificira pomen nedovršnika (prim. Isačenko 1960: 137, 155–167, 175–176, 212), čeprav res spreminja tudi vid iz NDV v DV. Zato gre tu vedno za dve različni besedi. Pri tej trditvi se je Isačenko (prim. 1960: 210–211) lahko opiral tudi na predhodne ugotovitve švedskega jezikoslovca Agrella, ki je ob proučevanju glagolskega vida v poljščini izražanje zlasti prostorske pomenskosti pri sestavljenki v odnosu do nedovršnika, iz katerega je nastala (npr. *sekati* x *presekati* 'narazen', *trpeti* x *dotrpeti* 'do konca'), poimenoval *aktionsart* (prim. Agrell 1908). Isačenko ta odnos s spremembo vida v DV ob primarni pomenski spremembi imenuje *soveršaemost*' (prim. 1960: 209); pozneje se je v ruskem jezikoslovju ujevilo

¹ Analiza je bila opravljena kot del gradivnih raziskav na besedotvorni, pomenski in skladnjijski, širše besedilni ravni za že oddano disertacijo *Glagolski vid v sodobni slovenščini* in zajema 16.425 glagolskih iztočnic.

² Čeprav Miklošič ob obravnavi glagolskega vida (*Verba perfectiva und imperfectiva*) v svoji primerjalni slovnici slovanskih jezikov o vidskih parih ne govori, v ponazarjalnem gradivu najdemo primere, iz katerih lahko sklepamo, da gre za vidsko razliko na enotnem pomenskem ozadju (prim. Miklošič 1868–1874 IV: 275–276, 284).

poimenovanje *spodob glagol'nogo dejstva*, (prim. Maslov 1965: 70–79), v slovenskem pa ob vmesnem predlogu Jakopina (*notranji ustroj glagolskega dejanja*; prim. Jakopin 1966 : 179) Toporišičevo poimenovanje *vrste glagolskega dejanja* (prim. Toporišič 1967: 120) oz. tudi *glagolska vrstnost* (prim. Merše 1995 : 21).

Vsebinska poimenovanja vidski par se je po Isačenkcu zlasti v ruskem jezikoslovju dopolnjevala in do neke mere širila. Tako je J. Maslov predlagal besedilni preizkus (ki pa velja le za vzhodnoslovanske jezike in deloma poljščino): NDV vidskoparni glagol k DV je tisti, s katerim zamenjamo DV pri prenosu iz neponavljavnosti v ponavljavnost ali pri prenosu pripovedi iz preteklika v historični sedanjik (prim. npr. Bondarko 2005: 602–607, Derganc 2003: 68–73, 71–73, Dickey 2000: 46, Padučeva 1998). Avilova (prim. 1976: 11–28, 130–259) se je izraziteje posvetila pomenski ravni. Kot pogoj za vidsko parnost izpostavlja notranjo mejo glagolskega dejanja: NDV izraža približevanje notranji meji, DV pa njeno doseženje (npr. *postavljati* šotor : *postaviti* šotor; *razpadati* : *razpasti*). Veljavnost te zahteve lahko v nasprotju s preizkusom Maslova zajema večino slovanskih jezikov; pri nas pri preučevanju vidske parnosti zlasti v knjižnem jeziku 16. stoletja iz nje izhaja M. Merše (prim. 1995: 18–19, 36, 46) in prvič jasno opredeljuje pojem vidski par tudi za slovenski prostor – Toporišič pojem sicer rabi, ne pa tudi definira; iz sobesedila lahko sklepamo, da zajema le odnos med sestavljenkami in njihovimi izpeljankami (prim. 2004: 350). Treba je opozoriti, da pogoj notranje meje glagolskega dejanja lahko izpolnjujejo tudi nepredpinski NDV in njihove sestavljenke (npr. *kuhati večerjo*: *skuhati večerjo*, *pisati sporočilo* : *napisati sporočilo*; *sušiti se* : *posušiti se*), ne le sestavljenke in njihove izpeljanke (npr. *pripravljati načrt* : *pripraviti načrt*, *prekopavati vrt* : *prekopati vrt*; *umirati* : *umreti*).

Takšna dopolnila so ostajala v okviru dveh predpostavk, ki sta bili sorazmerno vztrajni in sta se začeli krhati zlasti ob leksikološko-leksikografskih ugotovitvah J. Apresjana (prim. 2006; 2014). Prvo predpostavka je (bila), da gre v odnosu med sestavljenkami in njihovimi izpeljankami za dve obliki iste besede, torej za oblikotvorje (kot npr. pri tvorbi množine). Odtod izhaja tudi druga predpostavka vidske parnosti: ker je razlika med sestavljenko in izpeljanko slovnična, mora zajemati vse besedilne uresničitve brez izjeme. Pomenska razlika med sestavljenko in izpeljanko po takšnem sklepanju ne obstaja (niti v najmanjši meri) in je enaka nič.

Leksikološko-leksikografske raziskave J. Apresjana se sicer kategoriji glagolskega vida posebej ne posvečajo, pač pa jo zajemajo pri celostnem opisu glagolskih leksemov. Ker se lahko celo pri odnosu med sestavljenko in njeno izpeljanko zgodi, da katera od njiju izkazuje besedilno uresničitve, ki je druga ne (npr. v ruščini *vybirat' MEŽDU X i Y* : [nenaklonsko, zlasti v pretekliku] *vybrat' *MEŽDU X i Y* > *vybrat' X/Y*; Apresjan 2006: 62–64),³ Apresjan odločno zavrača prakso, ki je bila oz.

³ Z iskalno zahtevo [lemma=«izbirati» & tag=«Ggnd.*»][word=«med»][tag=«So.*»][word=«in»][tag=«So.*»] proti [lemma=«izbrati» & tag=«Ggdd.*»][word=«med»][tag=«So.*»][word=«in»][tag=«So.*»] na http://nl.ijs.si/noske/sl-ref.cgi/first_form v korpusu Gigafida se lahko prepričamo, da v tem primeru podobno velja tudi za slovenščino.

je še navzoča v nekaterih zlasti ruskih slovarjih, da se kot polno obdelano slovarsko iztočnico navaja zgolj eno (navadno sestavljenko), drugo (zlasti izpeljanko) pa zgolj kot kazalko (prim. npr. 2014: 16–17), saj podrobna pomenska analiza kaže, da ne gre zgolj za dve obliki iste besede. Podobno velja za mnenje, da med glagoloma v vidskem paru ni niti najmanjše oz. vsaj potencialne pomenske razlike: če bi to držalo, ne bi izkazovala prav nobenih razlik v besedilnih uresničitvah. Res je sicer, da so takšne razlike navadno neznatne, lahko tudi slabo zaznavne in zato v slovarjih pogosto nezabeležene.⁴ Vendar pa se s tehničnimi možnostmi za pregled večjih količin gradiva v sorazmerno kratkem času (zlasti raba besednih skic in ročni pregled določenega števila naključnih konkordanc) povečuje možnost, da se takšne potencialne razlike odkrijejo.

Ob vseh naštetih opozorilih, zlasti Apresjanovih, se zastavlja vprašanje, ali je o vidskem paru, če kot pogoj za njegov obstoj sprejemamo predpostavki o oblikotvornosti in absolutni pomenski izenačenosti, smiselno govoriti. Zlasti v vzhodnoslovanskih jezikih oz. tudi drugih proti slovanskemu Vzhodu, npr. v poljščini (prim. Dickey 2000: 5, 49–55, 93–94; prim. tudi Derganc 2010: 191–192), so besedilne vidske zamenjave z minimalno ali potencialno celo ničto pomensko razliko pojavnostno zelo pogoste, saj na njih temelji omenjena opredelitev vidskega para za ruščino pri J. Maslovu (prenos iz neponavljavnosti v ponavljavnost ali iz pri-povedi v pretekliku v historični sedanjik: vsi DV se obvezno zamenjajo z NDV). Na slovanskem Zahodu, zlasti npr. v slovenščini in češčini, besedilnih zamenjav takšnih razsežnosti kot na slovanskem Vzhodu ni (tj. nikakršna obveznost rabe NDV pri izražanju ponavljavnosti oz. v historičnem sedanjiku; prim. Dickey 2000: 5, 47–48, 52–55, 68–73, 81–87; prim. tudi Derganc 2003: 68–73). Obstajajo pa druge (navzoče sicer tudi na slovanskem Vzhodu), ki so pojavnostno redkejšje, saj so vezane zlasti na prisotnost določenih okoliščin dejanja oz. njihovo ubeseditvev (npr. *dolgo, 10 let umirati* (*umreti) : *v 10 letih umreti* (*umirati)) ali pa na nekaj leksemov, npr. fazne glagole (*začeti/začenjati, nehati/nehavati pripravljati* (*pripraviti), *prekopavati* (*prekopati)). Besedilne vidske zamenjave so torej na slovanskem Vzhodu mnogo pogostejše in tako za zaključen opis tudi bolj predvidljive kot na slovanskem Zahodu. Lahko bi rekli tudi, da je besedilno obstoj vidske parnosti na slovanskem Vzhodu mnogo bolj podprt kot na Zahodu.

Kako je torej z vidsko parnostjo, če njeni temeljni, izhodiščni predpostavki (tj. da obstaja le med sestavljenkami in njihovimi izpeljankami in je oblikotvorne-ga značaja, odtod pa izhaja polna pomenska izenačenost vidskoparnih glagolov) kljub pogosti obveznosti besedilnih zamenjav (DV > NDV) vsaj delno postavlja pod vprašaj že njena obravnava na pomenski ravni pri Avilovi (prim. 1976: 35–41), še bolj pa leksikološko-leksikografski pristop J. Apresjana – in to v ruščini,

⁴ Podobna problematika zaznamuje tudi proučevanje sinonimije, kjer se odpira vprašanje o obstoju povsem polne sopomenskosti in možnosti obravnave »pomensko bližnjih« leksemov kot sinonimov (prim. npr. Ahlin idr. 2003: 9).

odkoder pojem izvira? Ali naj za ruščino oz. slovanski Vzhod govorimo o *skoraj vidski parnosti*, za Zahod pa o *manj skoraj vidski parnosti*? Ali ne bi veljalo, tudi z upoštevanjem opredelitve vidske parnosti pri Avilovi (prisotnost notranje meje glagolskega dejanja), iz katere pri nas pri preučevanju vidske parnosti zlasti v knjižnem jeziku 16. stoletja izhaja M. Merše (prim. 1995: 18–19, 36, 46), premisliti, kako bi v predstavo o vidski parnosti vključili tudi odnos med nedovršniki, iz katerih nastajajo sestavljenke, in njihovimi sestavljenkami? In to ne le tedaj, kadar glagolsko dejanje ima notranjo mejo (npr. *kuhati* : *skuhati*), temveč vedno, kadar je razlika med členoma zlasti vidska (npr. *ječati* : *zaječati*), s čimer bi vsaj delno vključili nekatere vrste glagolskega dejanja? Tako bi sicer izhodiščno Isačenkovo opredelitev, ki temelji na predpostavkah o oblikotvornosti in slovničnosti odnosa med vidskoparnima glagoloma, precej razširili. Zato je smiselno uvesti tudi vsaj delno novo poimenovanje.

2 Vidsko razmerje

Upošteva vse zgoraj navedeno predlagamo razširitev pogleda na vidsko parnost, ki vključuje tudi preoblikovano poimenovanje: *vidsko razmerje* (oz. *vidska korelacija*). Definicija vidskega razmerja je naslednja:

Vidsko razmerje je odnos med glagolskima leksemoma nasprotnega vida (izjemoma tudi enim nasprotnega in drugim kategorialno obojega oz. dvovidskim),⁵ ki sta z vsaj enim od svojih pomenov zblížana tako, da se pomenska razlika bliža nič ($\rightarrow 0$), kategorialna vidska pa zato izstopa.

V vidskem razmerju je vidski odnos med dvema glagolskima leksemoma obravnavan na pomenski ravni, kar zagotavlja upoštevanje potencialne različnosti v posameznih (navadno sorazmerno redkih, težje zaznavnih, pogosto neuslovarjenih) besedilnih uresničitvah, ki niso dovolj izrazite, da bi tvorile svoj (pod)pomen, predstavljajo pa manjši pomenski odmik. Ob taki obravnavi je v pojem vidskega razmerja mogoče vključiti tudi tudi odnos med nepredponskimi nedovršniki in sestavljenkami, kadar je razlika med členoma predvsem vidska. Tako obravnavo omogoča leksikološko-leksikografski pristop z natančno pomensko analizo, kot je značilna za J. Apresjana, v znatni meri pa tudi za *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ), ki je pri zblížanih pomenih glagolov nasprotnega vida z izstopajočo kategorialno vidsko razliko sistematično usklajeval razlage tako, da se razlikujejo le v vidu UPS,⁶ tj. nadpomenskega glagola, ne pa tudi v RPS – čeprav na to dejstvo eksplicitno ne opozarja. Če ponazorimo:

⁵ Prim. npr. vidsko razmerje nedov in dov. *polirati* : dov. *spolirati*.

⁶ Pri pojmi UPS (uvrščevalna pomenska sestavina) in RPS (razločevalna pomenska sestavina) se opiramo na slovenska leksikalnopomenoslovna spoznanja (prim. Vidovič Muha 2000: 53–62).

podpisati 1. *napisati*, navesti svoje ime (in priimek), navadno pod svoje besedilo // tako izraziti, potrditi ... 3. *napisati*, navesti ime (in priimek) koga, navadno kot njegov zastopnik 4. knjiž. *napisati* spodaj, drugega pod drugega

podpisovati 1. *navajati* svoje ime (in priimek), navadno pod svoje besedilo // tako izražati, potrjevati ... 2. *navajati* ime (in priimek) koga, navadno kot njegov zastopnik 3. knjiž. *pisati* spodaj, drugega pod drugega

ječati 1. *dajati* enakomerne, slabotne, bolečino izražajoče glasove // ekspr. *dajati* ječanju podobne glasove

zaječati 1. *dati* enakomerne, slabotne, bolečino izražajoče glasove // ekspr. *dati* ječanju podobne glasove

Nadaljnja obravnava vidskega razmerja se naslanja na analizo glagolskih iztočnic v drugi, dopolnjeni in deloma prenovljeni izdaji SSKJ (SSKJ²).⁷ Merilo za uvrstitev dveh glagolov nasprotnega vida v vidsko razmerje je poleg omenjene usklajenosti razlag vsaj v enem pomenu še nespremenjena vezljivost v tem pomenu, pri nedovršnikih, iz katerih nastajajo sestavljenke, in sestavljenkah pa tudi neobstoje izpeljanke iz sestavljenke oz. ob njenem obstoju porazdelitev pomenov med njo in nepredponskim NDV, npr. *miriti* : *pomiriti* (*miril sem ga 3 ure* : *končno sem ga pomiril*); *pomiriti* : *pomirjati* (*čaj pomiri/pomirja*); prim. tudi Jakopin 1966: 177–179, Merše 1995: 36; 1996: 65–69.

Glede na globinsko pomensko strukturo (izraženo s t. i. glagolskimi primitivi; prim. npr. Vidovič Muha 2000: 32, 188, 243; 2011: 331) glagolov, ki vanj vstopajo, so se pri raziskavi vidskega razmerja izrisale tri stopnje. Za prvi dve stopnji je značilna notranja meja glagolskega dejanja; po njenem doseženju sledi novo stanje:

1. **X delati, da Y : X narediti, da Y** [Y je narejen – novo stanje] (npr. *pripravljati* : *pripraviti* > *pripravljen*, *prekopavati* : *prekopati* > *prekopan*, *kuhati* : *skuhati* > (s)*kuhan*, *pisati* > *napisan*);

2. **X postajati Y : X postati Y** [X je Y – novo stanje] (npr. *umirati* : *umreti* > *umrl/mrtev*, *propadati* : *propasti* > *propadel*, *kopneti* : *skopneti* > *skopnel*, *zeleneti* : *ozeleneti* > *ozelenel/zelen*, *veneti* : *uveneti* > *uvel*);

3. **(X) dajati/delati N [= n₁ + n₂ + ... n_n] : (X) dati/narediti n_n** [novega stanja ni] (npr. *kričati* : *zakričati*, *bliskati se* : *zabliskati se*; *boleti* : *zaboleti*; *vzdihovati* : *vzdihniti*, *brcati* : *brcniti*).

Ob upoštevanju globinske pomenske strukture lahko govorimo tudi o glagolskih vidsko relevantnih pomenskih tipih. Ti so štirje – prvi trije ustrezajo trem stopnjam vidskega razmerja (če določen glagol v vidsko razmerje seveda vstopa), medtem ko četrti vidsko relevantni pomenski tip z globinsko pomensko strukturo **biti, imeti** (**delati** [ciljno neusmerjeno]) **N** (npr. *beračiti*, *kolesariti*, *rezbariti*, *plesati*; *godovati*, *praznovati*) v vidsko razmerje ne vstopa. To pomeni, da poljubna sestavljenka z NDV četrtega vidsko relevantnega pomenskega tipa (npr. *prekolesariti*, *zaplesati*;

⁷ V glagolskih iztočnicah je sprememb glede na prvo izdajo SSKJ malo (prim. npr. Krek 2014: 132).

popraznovati) spada k vrstam glagolskega dejanja. K vrstam glagolskega dejanja so se pogosto uvrščali tudi glagoli tretje stopnje vidskega razmerja (prim. npr. Merše 1995: 224–226, 242–256, 270–272, 287–289, 309–312): tu NDV izraža (potencialno) neskončno mnogo istovrstnih ponovitev, DV pa katero koli izmed teh ponovitev. Tretji stopnji vidskega razmerja zato priznavamo mejnost: predstavlja vmesno področje med vidskim razmerjem in vrstami glagolskega dejanja.

Trostopenjskost vidskega razmerja skupaj z lastnostmi posameznih stopenj (notranja meja glagolskega dejanja, predvidevanje doseženja notranje meje, ki jo izraža DV, že v NDV, ki izraža doseganje meje, in obratno ter sprememba stanja pri prvih dveh stopnjah; odsotnost teh lastnosti in ponavljalnostna struktura pri tretji stopnji) se naslanja zlasti na ugotovitve Avilove (prim. 1976: 11–28, 130–259), Vendlerja (prim. 1957), Karolaka (prim. 2001: 461–531; zlasti 487–493) in Bogusławskega (prim. 2003: 36–40). Izhaja tudi iz opažanj nekaterih domačih avtorjev, npr. Orešnika (prim. 1994: 19–67) in Toporišiča (prim. 2004: 352). NDV člen vidskega razmerja je do neke mere vzporedljiv z glagolskimi tvorbenimi vzorci (npr. *pripravljati* < [delati, da] pripravi, *kopneti* < [postajati] kop[e]n[-], *zeleneti* < [postajati] zelen[-]) po skladenjskem besedotvorju Vidovič Muhe (prim. 2011: 65–69, 72–73, 92–93). Lastnosti posameznih stopenj, zlasti notranjo mejo glagolskega dejanja pri prvih dveh stopnjah, razumemo kot pogoj, ki ga morata glagola nasprotnega vida izpolnjevati, da je v odnosu med njima mogoče govoriti o vidskem razmerju. Te lastnosti so lahko sobesedilno izražene bolj (zlasti kadar nastopata NDV in DV skupaj, npr. *2 meseca so pripravljali načrt, preden so ga končno pripravili, kot je treba/pa ga še niso dobro pripravili*) ali manj očitno (zlasti kadar stoji DV sam, npr. pri izražanju zaporednosti dejanj: *prekopal je vrt, skuhal kosilo in pripravil mizo*).

Analiza glagolskih iztočnic v SSKJ² kaže, da vidsko razmerje zajema okoli 65 % (tj. slabi dve tretjini) vseh glagolskih iztočnic v SSKJ²; od tega je največ (33,2 %) prve stopnje; sledi tretja (23 %) in druga stopnja (8,5 %). Ob izvzetju mejne tretje stopnje (za katero ni značilna notranja meja glagolskega dejanja, temveč ponavljalnostna struktura) bi delež vidskega razmerja znašal le okoli 42 %, torej manj kot polovico vseh glagolskih iztočnic v SSKJ². Ob tem je treba opozoriti tudi na dejstvo, da delež priponsko tvorjenega vidskega razmerja ni izrazito (tj. s 34,4 % za 4,3 %) večji od predponsko tvorjenega (tj. 30,1 %). Če bi upoštevali Isačenkovo pojmovanje vidskega para (le med sestavljenko in njeno izpeljanko), bi delež vidskoparnih glagolov v SSKJ² znašal zgolj okoli 35 %, tj. dobro tretjino. To pa pomeni, da nedovršniki, iz katerih nastajajo sestavljenke, in njihove sestavljenke, kadar je razlika predvsem kategorialna vidska (tedaj lahko govorimo o vidskorazmernih sestavljenkah), predstavljajo pomemben del vidskega razmerja.

3 Vidskorazmerne sestavljenke in vidskorazmerni potencial predponskih obrazil

Izključitev sestavljenk, ki jih znotraj zgoraj predstavljenega vidskega razmerja imenujemo vidskorazmerne (tj. vsaj v enem od pomenov sta sestavljenka in NDV, iz katerega je nastala, zbližana tako, da se pomenska razlika bliža nič, kategorialna vidska pa izstopa), pri Isačenkovem pojmovanju vidskega para ni bila brez osnove. Sestavljenke z večino predponskih obrazil namreč v vidsko razmerje z NDV, iz katerih so nastale, bodisi skoraj ne vstopajo oz. sploh ne vstopajo bodisi do tega prihaja dokaj redko; sestavljenke s predponskimi obrazili, ki v tako vidsko razmerje vstopajo sorazmerno pogosto, so glede na nabor vseh predponskih obrazil v manjšini (gl. spodaj). Na osnovi zgoraj omenjene analize glagolskih iztočnic v SSKJ² lahko poleg tega ugotovimo, da tudi, kadar sestavljenka v vidsko razmerje z nepredponskim NDV vstopa, je vidsko razmerje navadno omejeno na dva do tri pomene, ne tako redko celo le na en pomen, kar pa že zadostuje za obstoj vidskega razmerja (prim. npr. **pisati** : **napisati** v SSKJ). Medtem vidsko razmerje med sestavljenko in njeno izpeljanko (po Isačenkovem pojmovanju je le to vidski par) pogosto zajema večino pomenov obeh, čeprav sorazmerno redko vse (prim. npr. **podpisati** : **podpisovati** v SSKJ).

Za predpanska obrazila, ki v odnosu sestavljenk do NDV, iz katerih so nastale, vidskorazmerne sestavljenke tvorijo pogosto (npr. *kuhati* : *skuhati*, *sušiti (se)* : *posušiti (se)*), predlagamo poimenovanje *blizu zgoljvidska*. Ne prazna ali zgoljvidska, saj nobeno od njih ne nastopa zgolj v vidotvorni vlogi. To je mogoče dokazati z vrednostjo, ki jo imenujemo *vidskorazmerni potencial* predpanskega obrazila. Vidskorazmerni potencial predpanskega obrazila izračunamo tako, da število izpeljank z določenim predponskim obrazilom delimo s številom vidskorazmernih sestavljenk z istim predponskim obrazilom, ki vstopajo v vidsko razmerje z NDV, iz katerih so nastale (${}^{\text{SEST}}\text{IZP}_{(\text{II})} \div \text{SEST}$). Tako bi npr. pri predponskem obrazilu *po-* v števcu stale izpeljanke kot denimo *popisovati*, v imenovalcu pa sestavljenke, kot so *pobrisati* (glede na *brisati*), *počesati* (glede na *česati*), *polakirati* (glede na *lakirati*). Ob tem predpostavljamo, da obstoj izpeljanke z določenim predponskim obrazilom pomeni, da je v odnosu med izhodiščem – tj. nepredponskim NDV – in sestavljenko prišlo do tolikšnega pomenskega premika, da pomenotvornost potiska vidotvornost ($\text{NDV} > \text{DV}$) predpanskega obrazila v ozadje (npr. pri *dopisati*, *odpisati*, *popisati*, *podpisati*, *predpisati*, *razpisati* glede na *pisati*), zato je izpeljanka kot drugotni NDV za ohranjanje pomena sestavljenke ob spremembi kategorialne sestavine ($\text{DV} > \text{NDV}$) nujno potrebna.

Vidskorazmerni potencial je lahko velik ali majhen, neznaten, celo ničti. Odvisen je od števila vidskorazmernih sestavljenk v imenovalcu ulomka ${}^{\text{SEST}}\text{IZP}_{(\text{II})} \div \text{SEST}$. Če je vidskorazmernih sestavljenk veliko, je vrednost imenovalca lahko tudi večja od vrednosti števca, vrednost količnika pa je manjša od 1. V tem primeru govorimo

o visokem vidskorazmernem potencialu predponskega obrazila. Kadar pa vidskorazmernih sestavljenk z določenim predponskim obrazilom skoraj ni, je vidskorazmerni potencial minimalen; če jih sploh ni, količnik ni definiran, saj z 0 ni mogoče deliti, zato je vidskorazmerni potencial ničti. Vidskorazmerni potencial predponskih obrazil, izračunan na osnovi zgoraj omenjene analize glagolskih iztočnic v SSKJ², je obratnosorazmeren naslednjim količnikom:

Z-/S-(SE-): 0,4; ZA-: 0,4 [zlasti na račun tretje stopnje vidskega razmerja]; **PO-: 0,6; NA-: 0,75; O-: 0,85** – to so **ob vrednosti količnika pod 1 predponška obrazila z visokim vidskorazmernim potencialom**;

VZ-: 1,4 [zlasti na račun tretje stopnje vidskega razmerja]; **U-: 2,5; RAZ-: 2,8; PRE-: 3,1** – to so predponška obrazila s srednjim vidskorazmernim potencialom, pri katerih vrednost količnika ostaja pod 5; med to in naslednjo skupino se uvršča še predponško obrazilo **IZ-: 7**; kadar je dvojnično z Z-/S-, pa z 2,5 zagotovo v to skupino;

DO-: 47; PRI-: 79; V-: 120 – to so ob visokih vrednostih količnika (nad slabih 50) predponška obrazila z izrazito majhnim oz. minimalnim vidskorazmernim potencialom;

OB-, OD-, NAD-, POD-, PRED-, PRO-: količnik ni definiran (ne obstaja niti ena vidskorazmerna sestavljenka, ki bi vstopala v vidsko razmerje z NDV, iz katerega je nastala); to so predponška obrazila z ničtim vidskorazmernim potencialom.

Kot vidimo, se pri splošnem količniku (upoštevane so vse stopnje vidskega razmerja skupaj) nobeden od njih ne bliža nič (npr. 0,00000000n). Najnižja vrednost, ki pomeni najvišji vidskorazmerni potencial, je 0,4. To pomeni, da za nobeno predponško obrazilo ne moremo reči, da je pomensko prazno oz. zgoljvidsko (tj. da ima zgolj vidotvorno vlogo), saj v tem primeru po izpeljankah s tem predponskim obrazilom ne bi bilo prave potrebe in bi bilo njihovo število minimalno, vrednost količnika pa bi ob tem limitirala proti 0.

Predponška obrazila, pri katerih je na osnovi analize glagolskih iztočnic v SSKJ² za današnje slovensko stanje ugotovljen visok, delno tudi še srednji vidskorazmerni potencial (tj. *z-/s-(se-), za-, po-, na-, o-*; delno še *u-, raz- in pre-*), so primerljiva s tistimi, ki so bila “vidskoparno tvorna” v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja (prim. Merše 1995: 197; 1996: 66), pa tudi s predponskimi obrazili s podobno vlogo v drugih slovanskih jezikih (prim npr. Jakopin 1966: 178, Krvina 2011: 38, 42–41, Žele 2009: 26). Ob takšni časovni in jezikovnodružinski prostorski primerljivosti se poraja vprašanje, kaj je pri naštetih predponskih obrazilih tisto, kar povečuje njihov vidskorazmerni potencial.

4 Pojasnilo vidskorazmernega potenciala predponskih obrazil

Kot je bilo že v preteklosti večkrat opaženo, je t. i. subsumpcija⁸ (sestavljenska kot DV zgolj podvaja oz. potrjuje, izpostavlja že v NDV, iz katerega je nastala, (implicitno) navzočo pomensko sestavino)⁹ temeljno izhodišče, ki omogoča, da v odnosu med sestavljenko in NDV, iz katerega je nastala, vidotvornost ($NDV > DV$) glede na pomenotvornost začne izstopati. To je posebej očitno pri predponskih obrazilih z izrazito majhnim oz. minimalnim (npr. *saditi* : *vsaditi*, kjer *saditi* v enem pomenu (implicitno) že vsebuje sestavino ‘noter’, *vsaditi* pa jo zgolj potrjuje, izpostavlja), pa tudi srednjim (npr. *trgati* : *raztrgati* v pomenu, kjer *trgati* (implicitno) že vsebuje sestavino ‘na vse strani, narazen’) vidskorazmernim potencialom.

Pomen predponskih obrazil je mogoče sorazmerno učinkovito določiti z globinskoprisklovnim (propozicijskim, tj. zunanjeokoliščinskim krajevnim) izhodiščem, iz katerega so s pretvorbo – kakor pojasnjuje slovensko skladiščno besedotvorje (prim. Vidovič Muha 1993; 2009: 254–257; 2011: 72–75) – nastala. Sprašujemo se torej, ali je pri globinskoprisklovnem pomenu predponskih obrazil z visokim vidskorazmernim potencialom (tj. *z-/s-(se-)*, *za-*, *po-*, *na-*, *o-*) mogoče najti skupno lastnost. Odgovor je pritrdilen: vsem globinskim prislovom, katerih pretvorba so ta predponska obrazila, je lastna **neenosmernost** in **neenotočkovnost**.¹⁰ Poleg tega **pogosto združujejo po več pomenov** (posebej *z-/s-(se-)*: ‘skupaj’, variantni > obrušeni *iz-*, variantni > obrušeni *vz-*, oslavljeni ‘dol’, le celostnost dejanja). To pomeni, da je njihova pomenskost kompleksna, neenostavna. S tem pa se povečuje verjetnost, da bo katera od pomenskih sestavin, ki jih vsebujejo, (implicitno) navzoča v že v nepredponskem NDV. Obenem takšna subsumpcija kot temelj za izstopanje vidotvornosti glede na pomenotvornost v odnosu med sestavljenko in NDV, iz katerega je nastala, postaja vse splošnejša – dokler pri prvih dveh stopnjah vidskega razmerja z notranjo mejo glagolskega dejanja v nekaterih primerih ne preostane le še zaključenost dejanja (doseženje notranje meje), ki je vsaj implicitno (doseganje notranje meje s predvidevanjem doseženja) navzoča že v NDV (npr. *ceniti se* : *poceniti se*, *jesti* : *pojesti*, *buditi* : *zbuditi*, *drobiti* : *zdrobiti*, *kuhati* : *skuhati*, *likati* : *zlikati*, *beležiti* : *zabeležiti* itd.).

Naj še enkrat opozorimo, da kljub visokemu vidskorazmernemu potencialu niti predponski obrazili *z-/s-(se-)* in *za-* nista pomensko prazni oz. zgoljvidski, saj njun splošni količnik z 0,4 ostaja malo pod 0,5 in ne limitira proti 0. Pomensko praznih predponskih obrazil z zgolj vidotvorno vlogo zato v slovenščini – in zelo verjetno tudi v drugih slovanskih jezikih – ni. Upošteva to dejstvo lažje razumemo, zakaj ob

⁸ Kot eden prvih opisani pojav označuje s subsumpcijo Poldauf (prim. npr. Merše 1995: 36–37).

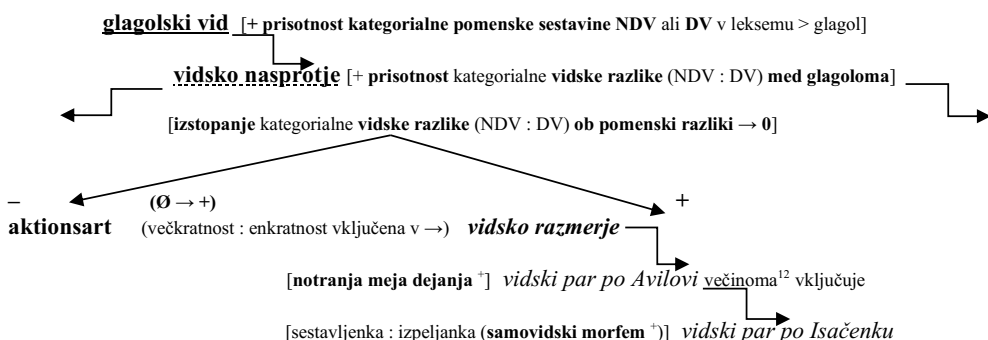
⁹ Ob znatni zbliznanosti oz. minimalni (potencialni) razliki v preostalih pomenskih sestavinah lahko začne izstopati kategorialna vidska razlika ($NDV : DV$), kar ustreza naši definiciji vidskega razmerja.

¹⁰ Še posebej jasno je to vidno pri *po-*, *o-* in *na-*: ‘zgoraj po površini’, ‘po raznih krajih in časih’; prvotno ‘okrog’, ‘na površino’ iz poljubne smeri in na poljubno ploskev.

(strogem) strukturalističnem pristopu, za katerega predvidevamo, da je bil do dvo-funkcijskosti morfema – tj. pri nekaterih predponskih obrazilih enkrat zlasti pomenotvornost, drugič vidotvornost predponskega obrazila, pri večini pa pretežno oz. celo zgolj pomenotvornost; torej v preseku vseh predponskih obrazil: pomenotvornost – že sicer sorazmerno zadržan, Isačenko kot eden prvih utemeljiteljev vidske parnosti odnosa med sestavljenko in NDV, iz katerega je nastala, v nobenem primeru ni mogel uvrščati k vidski parnosti. Opredelil jo je namreč s kategorialno razliko, ki jo izraža le ozek nabor morfemov, prevladujoče značilna pa je zgolj za odnos med sestavljenko in njeno izpeljanko.

Vključitev tudi odnosa med sestavljenko in NDV, iz katerega je nastala, če je razlika izrazito vidska, omogoča razširitev pojmovanja vidskega para v vidsko razmerje. Slednje ob upoštevanju zlasti notranje meje glagolskega dejanja – ki ga kot kriterij za vidsko parnost jemlje Avilova, pri nas pa po njej M. Merše – in novejših lekikološko-leksikografskih ugotovitev (predvsem Apresjanovih), ki rahljajo zahtevo po absolutni pomenski izenačenosti členov vidskega para, zajema vse odnose med glagoloma nasprotnega vida, ki sta vsaj v enem pomenu zblížana tako, da se pomenska razlika bliža nič ($\rightarrow 0$), kategorialna vidska pa zato izstopa.

Za zaključek na naslednji strani podajamo strnjen pregled obstoječih in predlaganih poimenovanj v sistemu nad- in podpomenk.

¹² Izjemo predstavlja odnos med ruskimi sestavljenkami in izpeljankami, ki ne izražajo iztekanja dejanja oz. njegovega približevanja notranji meji (npr. *застать* : *заставать* ~ *zalotiti* : **zalotevati*).

Bibliografija

- Agrell, Sigurd. 1908. Aspektänderung und Aktionsartbildung beim polnischen zeitworte. *Voprosy glagol'nogo vida*. Moskva: 35–38.
- Ahlin, Martin idr. 2003. *Slovar sinonimov slovenskega jezika : splošna določila in opis zgradbe slovarskih sestavkov z vzorčno predstavitvijo*. Ljubljana : Založba ZRC ZRC SAZU.
- Apresjan, J. D. 2006. *Jazykovaja kartina mira i sistemnaja leksikografija*. Moskva: Jazyki slavjanskih kul'tur.
- Apresjan, J. D. 2014. Vzaimodejstvie leksiki i grammatiki. Na primere glagola VIDET'. *Zasedanje Komisije za slovnično zgradbo slovanskih jezikov pri Mednarodnem slavističnem komiteju/Zasedanje Komissii po izučeniju grammatičeskikh struktur slavjanskih jazykov Meždunarodnogo komiteta slavistov*. Ljubljana: 15–17.
- Avilova, N. S. 1976. *Vid glagola i semantika glagol'nogo slova*. Moskva: Nauka.
- Bogusławski, Andrzej. 2003. *Aspekt i negacja*. Warszawa: Drukarnia Akademicka Inst. Postępowania Twórczego.
- Bondarko, A. V. 2005. *Teorija morfoložičeskikh kategorij i aspektologičeskie issledovanija*. Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury.
- Derganc, Aleksandra. 2003. Nekatere razlike v rabi dovršnega oz. nedovršnega vida v ruščini in slovenščini. *Zbornik referatov za trinajsti mednarodni slavistični kongres. Slavistična revija* 51/posebna številka: 67–79.
- Derganc, Aleksandra. 2010. Dve zanimivi obravnavi razlik v kategoriji glagolskega vida v slovanskih jezikih. *Izzivi sodobnega jezikoslovja*. Ljubljana: 187–193.
- Dickey, Stephen M. 2000. *Parameters of Slavic Aspect. A Cognitive Approach*. Stanford, California: Center for the Study of Language and Information.
- Isačenko, A. V. 1960. *Stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim: Morfoložija I–II*. Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury.
- Jakopin, Franc. 1966. K tipologiji slovenskega in ruskega glagola. *Jezik in slovstvo* 11/6: 176–182.
- Karolak, Stanisław. 2001. *Od semantiki do gramatyki. Wybór rozpraw*. Warszawa: Instytucja Slawistyki PAN.
- Krek, Simon. 2014. Prva in druga izdaja SSKJ. *Slovenščina* 2.0, 2 (2): 114–160.
- Krvina, Domen. 2011. *Glagolski vid in njegova uporaba na primeru ponavljajnosti (iterativnosti) v ruščini in poljščini v primerjavi s slovenščino*. Diplomsko delo.
- Maslov, J. S. (ur.). 1965. *Voprosy obščego jazykoznania*. Leningrad: Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta.
- Merše, Majda. 1995. *Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja*. Ljubljana: SAZU.
- Merše, Majda. 1996. Produktivnost predpon pri tvorbi vidskih parov v jeziku slovenskih protestantskih piscev. *Razprave. Razred za filološke in literarne vede* 15. Ljubljana: 65–77.
- Miklošič, Fran. 1868–1874. *Verlgleichende Grammatik der slavischen Sprachen*. Wien: Leopold Sommer & Comp.
- Orešnik, Janez. 1994. *Slovenski glagolski vid in univerzalna slovnica*. Ljubljana: SAZU.
- Padučeva, E. V. 1998. Opyt sistematizacii ponjatij i terminov russkoj aspektologii. *Russian Linguistics* 22: 35–58.
- SSKJ² = *Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*, www.fran.si, dostop 14. 10. 2014–24. 5. 2015.
- Toporišič, Jože. 1967. Poizkus modernejšje obravnave glagolskih kategorij. *Jezik in slovstvo* 12: 117–127.
- Toporišič, Jože. 2004. *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

- Vendler, Zeno. 1957. Verbs and times. *The Philosophical Review* 66: 143–160.
- Vidovič Muha, Ada. 1993. Glagolske sestavljenke – njihova skladenjska podstava in vezljivostne lastnosti: z normativnim slovensko-nemškim vidikom. *Slavistična revija* 41/1: 161–192.
- Vidovič Muha, Ada. 2000. *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Vidovič Muha, Ada. 2009. Skladenjska interpretacija glagolskih predponskih obrazil – vprašanje propozicije. *Slavistična revija* 57/2: 251–261.
- Vidovič Muha, Ada. 2011. *Slovensko skladenjsko besedotvorje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Žele, Andreja. 2009. Predponsko-predložna razmerja: na primerih glagolov v slovenščini. *Hradec Králové: Gaudeamus*: 23–35.

Prispelo marca 2015, sprejeto maja 2015

Received March 2015, accepted May 2015

Vidsko razmerje in vidskorazmerni potencial predponskih obrazil v slovenščini

V prispevku je predstavljen pojem *vidskega razmerja*, ki se vedno ugotavlja na pomenski ravni in označuje odnos med glagolskima leksemoma nasprotnega vida (izjemoma tudi enim nasprotnega in drugim kategorialno obojega), ki sta v vsaj enem od pomenov zbližana tako, da se pomenska razlika bliža nič ($\rightarrow 0$), kategorialna vidska pa izstopa. Zahteva po visoki pomenski zbližanosti, ne pa nujno polni pomenski izenačenosti, upošteva potencialno neujemanje v posameznih, navadno redkejših besedilnih uresnitvah. *Vidsko razmerje* širi pojmovanje vidskega para, ki temelji na zahtevi po polni pomenski izenačenosti vidskoparnih glagolov in izhodiščno izključuje odnos med nedovršniki in sestavljenkami, ki iz njih nastajajo, tudi kadar je razlika predvsem vidska. Vidsko razmerje vključuje tudi omenjeni odnos, pri čemer se *vidskorazmerni potencial* posameznega predponskega obrazila, ki tvori sestavljenke, določa s količnikom med številom izpeljank in sestavljenk z istim predponskim obrazilom, če zadnje vstopajo v vidsko razmerje z nedovršnikom, iz katerega so nastale. Pri tem velja: nižji kot je količnik, več je takih vidskorazmernih sestavljenk in višji je vidskorazmerni potencial posameznega predponskega obrazila (najvišji: *z-/s-(se-), za-, po-, o-, na-*).

Aspectual correlation and aspectual-correlation potential of prefixes in Slovene

This paper presents the concept of *aspectual correlation*, which is always determined on the semantic level and describes the relationship between two verbal lexems of opposite aspect (one of them can also be biaspectual) in which at least one pair of the meanings has a semantic difference approaching zero ($\rightarrow 0$), exhibiting the aspectual one. The demand for high semantic closeness, but not necessarily full semantic uniformity, takes into account potential existence of contextually conditioned semantic nuances. *Aspectual correlation* aims at expanding the concept of aspectual pair which is based on the requirement of a full semantic uniformity of aspectual pairs and defines the relationship between them as morphological, which originally excludes the relationship between the prefixed verbs and their imperfective predecessors – even when the aspectual, and not the semantic, difference is the prominent one. Aspectual correlation includes that relationship as well, describing it by a means of *aspectual-correlation potential* of the individual prefixes. The aspectual-correlation potential is determined by the quotient between the number of verbal derivatives by suffixation and derivatives by prefixation with the same prefix, with the latter entering the aspectual correlation with their imperfect predecessor. The following rule applies: the lower the ratio, the more verbal derivatives by prefixation entering the aspectual correlation with their imperfect predecessors and the higher aspectual-correlation potential of the individual prefixes (the highest: *z-/s-(se-)*, *za-*, *po-*, *o-*, *na-*).